

LUISA SIGEA DE VELASCO, UNA FILÒSOFA APARENTMENT “FEMINISTA”

IMMA FONT MAREÑA
Universitat de Girona

Al llarg de l'obra *Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada* (1552), la filòsofa Luisa Sigea de Velasco (1522-1560) desenvolupa una sèrie de reflexions de caràcter aparentment “feminista”. Tanmateix, un estudi atent i reflexiu d'aquesta obra i d'aquests arguments ens han portat a la conclusió que, tot i que Sigea en certa manera advoca a favor de les dones, en realitat, aquesta pensadora no argumenta a favor de la igualtat ni tampoc de l'emancipació femenina perquè aquest no és l'objectiu de la seva obra.

PARAULES CLAU: Luisa Sigea de Velasco, filòsofa, feminista, *Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada*, *puellae doctae*, patriarcat.

Luisa Sigea de Velasco, una filòsofa aparentement “feminista”

A lo largo de la obra *Coloquio de dos doncellas sobre la vida àulica y la retirada* (1552), la filòsofa Luisa Sigea de Velasco (1522-1560) desarrolla una serie de reflexiones de carácter aparentemente “feminista”. Al mismo tiempo, un estudio atento y reflexivo de esta obra y de sus argumentos conducen a la conclusión de que aunque Sigea en cierto modo aboga en favor de las mujeres, en realidad no argumenta en favor de la igualdad ni tampoco de la emancipación femenina, porque ello no es el objetivo de su obra.

PALABRAS CLAVE: Luisa Sigea de Velasco, filòsofa, feminista, *Coloquio de dos doncellas sobre la vida àulica y la retirada*, *puellae doctae*, patriarcado.

Luisa Sigea de Velasco, an apparently “feminist” philosopher

Throughout her work *Dialogue of Two Maidens on the Courtly Lifestyle and the Secluded Lifestyle* (1552), the philosopher Luisa Sigea de Velasco (1522-1560) develops a series of apparently “feminist” reflections. However, a thorough and reflective reading of this work and of her arguments have led us to conclude that although she does in some ways advocate on behalf of women, Sigea does not actually argue in favour of equality nor of female emancipation, because that is not her aim.

KEY WORDS: Luisa Sigea de Velasco, philosopher, feminist, *Dialogue of Two Maidens on the Court Lifestyle and the Secluded Lifestyle*, *puellae doctae*, patriarchy.

En general, es tendeix a relacionar el nom i la figura de Luisa Sigea de Velasco dintre del conjunt de les *puellae doctae* que formaren part de la cort de la infanta

Maria d'Avis i de Portugal (1521-1577),¹ en el segle XVI. Tanmateix, es desconeix que Sigea, en realitat, a més d'una destacada escriptora i poetessa, fou una autèntica filòsofa. És a dir, una pensadora capaç de desenvolupar els seus propis arguments d'una manera crítica i reflexiva, tal i com es pot comprovar a partir dels arguments que aportà i desenvolupà al llarg del seva obra titulada *Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada* (1552).

Contextualment, Luisa Sigea forma part de la primera meitat de l'Època Moderna (1350-1637).² Al llarg d'aquest context històric, a Europa, tingueren lloc una sèrie de canvis socioeconòmics, polítics, religiosos, científics i culturals. Entre els que destaquen, principalment, la superació de la crisi socioeconòmica fruit de la Guerra dels Cent Anys (1337-1453) i la gran Pesta Negra (dels anys 1348-1349); el descobriment i la posterior colonització europea d'Amèrica (l'any 1492); la fragmentació del poder feudal i l'aparició de les monarquies autoritàries —precedents de les monarquies absolutistes dels segles XVII i XVIII—; la Reforma Luterana i la Reforma Catòlica; la Revolució Científica; el Renaixement i l'Humanisme.

Pel que fa al pensament filosòfic d'aquesta època, es tracta d'un pensament heterogeni i molt divers. En general, es considera que la filosofia moderna, com a tal, podria inaugurar-se tenint en compte dues dates: l'any 1543 o bé l'any 1637. I finalitzaria l'any 1789, amb la Revolució Francesa (Johnson, 2001: 15-17; Hirschberger, 2011: 593-594 i 598-600; i Aróstegui, 1978: 407-409). L'any 1543 fou l'any en el que es publicà l'obra *De revolutionibus orbium coelestium*, de Nicolau Copèrnic (1473-1543), i en què també s'inicià la Revolució Científica. Es tracta d'una data significativa dintre de la història del pensament modern perquè

¹ El concepte de *puellae doctae* en el segle XVI fa referència a dones de classes privilegiades que tingueren la possibilitat de ser instruïdes en el coneixement de la cultura humanista i de les llengües clàssiques. Des de petites, les *puellae doctae* aprenien grec, llatí, filosofia i la resta de sabers de l'època (exceptuant la retòrica, perquè aquest tipus de coneixement pertanyia a l'àmbit masculí, ja que estava relacionat amb l'exercici de la política, un espai vetat a les dones). Podien adquirir aquests coneixements a casa, o bé en cercles intel·lectuals. Destaquem el fet que algunes *puellae doctae* del segle XVI, a part de ser escriptores i poetesses, foren dones capaces de reflexionar sobre diferents qüestions filosòfiques pròpies de la seva època. A més del cas de Luisa Sigea, també coneixem el cas de tres *puellae doctae* "modernes": Moderata Fonte (1552-1592), Oliva Sabuco (1562-1620) i Juliana Morell (1594-1653).

² La majoria dels historiadors consideren l'Edat Moderna com el període històric que s'inicià l'any 1453 amb la caiguda de Constantinoble en mans dels turcs, i perdurà fins a l'inici de la Revolució Francesa l'any 1789. Com succeeix en la majoria d'etapes històriques, és difícil concretar unes dates exactes, ja que també és comú considerar l'any del descobriment d'Amèrica (1492), o bé el del naixement de la Reforma Protestant (1517) com a possibles dates d'inici. No hi ha consens a l'hora de decantar-se a favor d'una o altra perquè cadascuna d'elles, respectivament, fa referència a un fet històric clau de l'Època Moderna; tres fets, en aquest cas, que suposaren un trencament en relació a l'etapa històrica que els precedeix, l'Edat Mitjana. Vegeu Aróstegui (1978: 407-408).

aquesta obra i aquesta revolució donaren lloc a una nova manera de concebre i conèixer el món i l'ésser humà. L'any 1637, per la seva banda, fou l'any en què René Descartes (1596-1650) publicà la seva obra *Discurs del mètode*. Amb Descartes s'inaugurava una nova manera de reflexionar: reflexionar basant-se en el subjecte i en la raó. Tanmateix, fixar com a data d'inici la publicació d'aquestes dues obres suposa deixar de banda, tant en un cas com en l'altre, totes les reflexions filosòfiques desenvolupades des de la Baixa Edat Mitjana (1350) fins a la segona meitat de l'Edat Moderna. Per això, en general, s'ha tendit a organitzar la filosofia desenvolupada al llarg de l'Edat Moderna en dues etapes: la primera aniria aproximadament del 1350 al 1543/1637, i la segona, del 1543/1637 al 1789, també aproximadament.

Luisa Sigea (1522-1560) formà part de la primera d'aquestes dues etapes, no només per motius cronològics, sinó perquè el pensament filosòfic desenvolupat per aquesta filòsofa és més afí a les reflexions de pensadors antics (grecs i llatins), de l'Edat Mitjana (especialment, el dels pares de l'Església) i d'alguns coetanis (com Nicolau Maquiavel i Thomas More), que no pas al de René Descartes (1596-1650) i John Locke (1632-1706). De fet, els primers filòsofs moderns, en general, foren humanistes que posseïen els ideals d'aprenentatge, d'educació i de vida propis del Renaixement. Basant-se en aquests ideals escrigueren tractats sobre qüestions morals, educatives, polítiques i religioses, que es diferenciaren tant pel seu to com pel seu contingut dels tractats medievals dedicats a temes similars. També practicaren una certa militància ideològica contra tota mena de tirania i de poder abusiu, i foren els primers intel·lectuals compromesos contra la causa religiosa, ja que feren una crítica al poder religiós i al polític —com per exemple Erasme de Rotterdam, Giordano Bruno i Tommaso Campanella. A més, exigiren canvis socials —com Thomas More—, reivindicaren una nova educació, fins i tot per a les dones —com Joan Lluís Vives—, i lluitaren pels seus somnis nacionalistes —com Nicolau Maquiavel.

Respecte a la concepció antropològica renaixentista de la dona, aquesta begué de fonts antigues, sobretot d'Aristòtil (384/383 a.C.-322 a.C.) i de Plini el Vell (23-79 d.C.), no només pel que fa la qüestió de la manca de logos (Aristòtil, 1988: I,II,1252b) i a l'excés de vicis femenins (Jufresa, 2003: 24), sinó també quant a les tesis que defensaven la seva inferioritat física tot dient, per exemple, que eren éssers febles o que la sang menstrual era una substància impura i fins i tot verinosa (Aristòtil, 1961: I,715a; 1988: I,II,1254b; i Jenofonte, 1967: VII,21-28). De fet, la medicina del segle XVI de tradició galènica encara creia que les dones velles podien tirar els anomenats “mals d'ull” per mitjà, simplement, de la seva presència (Rivera, 1997b: 135). Aquesta misogínia també s'heretà de la Baixa Edat Mitjana, fruit de la concepció judeocristiana unida, en aquest cas, a

l'escolàstica espanyola.³ De manera que, en ple segle XVI, no només es continuava argumentant que les dones no tenien capacitats intel·lectuals ni morals —eren titllades d'*imbecillae* (Garrido, 1997: 290)— sinó que, a més, se les considerava uns éssers imperfectes, inferiors a l'home —al qual havien d'estar sotmeses—, plenes de vicis condemnables, i inútils a l'hora de realitzar qualsevol activitat física i mental; d'aquí que únicament poguessin realitzar tasques domèstiques i familiars. El cristianisme, que en un primer moment definí la dona com a persona tot atorgant-li dignitat humana, aviat la hi revocà en culpar-la, essent filla d'Eva, de ser la introductora del mal en el món, i la subordinà als homes, perquè la dona havia estat creada per estar al costat de l'home (Vigil, 1986: 11). La moral escolàstica del segle XVI també defensà un model d'estratificació social en què les dones eren les encarregades de donar suport afectiu a l'home dintre de la família, de vetllar per l'organització domèstica i d'ocupar-se dels fills. És a dir, havien de ser bones cristianes, esposes decents i mares responsables.

Tanmateix, gràcies als moralistes de l'època, com per exemple Erasme de Rotterdam (1466-1536), Joan Lluís Vives (1492-1540), Juan Hurtado de Mendoza (1497-1550) o Luis de León (1527/28-1591), que es dedicaren a elaborar un seguit de tractats en els que definiren com havien de ser, segons ells, les dones, podem inferir com foren en realitat les dones de l'Edat Moderna, quin paper tingueren, quines tasques se'ls atorgaven i quines se'ls prohibien, etc.⁴ Aquests moralistes, a part de dedicar-se a escriure sobre com havien de ser les dones, també reflexionaren sobre l'abillament que havien d'adoptar i l'educació que podien rebre. Pel que fa a l'aspecte físic, tingueren en compte la vestimenta, el maquillatge i els ornaments, perquè segons ells, la moda tenia una funció exhibidora i legitimadora de l'erotisme, i l'erotisme estava relacionat amb el pecat i la concupiscència. D'aquí doncs, la necessitat de la moderació i de la sobrietat en tots aquests elements estètics.⁵ Respecte a l'educació, tot i que l'Humanisme defensà que s'havia de dedicar la mateixa atenció a l'educació dels homes que a la

³ Ja des del segle XIII, els escolàstics en general havien determinat que l'ànima de les dones no podia arribar al mateix nivell intel·lectual que l'ànima dels homes. A més, tots els llibres oficials de l'Església, ja fossin litúrgics o del Concili, expressaven la desigualtat entre els dos sexes. Vegeu Ortega (2007: 20); de Maio (1988: 96); i també Suárez (2008: 90).

⁴ Aquests tractats moralistes no són l'única font a partir de la qual podem extreure informació sobre com eren les dones d'aquesta època en realitat, ja que també comptem amb la literatura picaresca, perquè aquest gènere literari ens mostra una visió més acord amb la dona quotidiana a partir de protagonistes femenines treballadores, respectuoses i responsables, però també desimboltes, divertides, llicencioses de costums, etc. Vegeu Ortega (2007: 12).

⁵ Per exemple, Tertul·lià (160-220 d.C.), en les seves obres *De ornatu mulierum* i *De cultu feminarum*, ja deixà clara la importància i la necessitat que les dones vestissin de manera prudent i humil. O també, d'acord amb la investigadora Guadalupe de Marcelo, l'escriptor franciscà Francesc Eiximenis (1330-1409) en la seva obra *Llibre de les dones* (1396) explicà que les donzelles que es pintaven ofenien Déu. Vegeu de Marcelo (1994: 102).

de les dones, en realitat no fou així (Johnson, 2001: 63). De fet, ni l'Humanisme ni el Renaixement afavoriren el desenvolupament intel·lectual de les dones, ja que aquest desenvolupament fou vist com un perill i una amenaça envers al sistema patriarcal. Tal com explica el filòleg i historiador Luis Gil, imaginar una dona humanista discutint sobre Porfiri o Ciceró no només seria ridícul, sinó també perillós per a l'ortodòxia, per a la família i per a la societat en general (Gil, 1981: 67; i Tena, 2004); dones així, és a dir, dones cultes i instruïdes, més aviat serien objectes de burla, tal com també defensaren escriptors i poetes com Miguel de Cervantes (1547-1616), Félix Lope de Vega (1562-1635) i Francisco de Quevedo (1580-1645) per mitjà de les seves obres. Tot i això, a través dels inventaris de llibres que apareixen en els testaments de moltes cases nobles, així com de la literatura d'autoria femenina —com ara epístoles i poemes— es pot inferir i justificar que les dones de classes socials superiors rebren una certa formació humanística (Morocho, 1991: 184 i 191). Aquestes dones són conegudes com a *puellae doctae*; és a dir, dones de classes privilegiades, instruïdes en el coneixement de la cultura humanista i de les llengües clàssiques, capaces de reflexionar i d'escriure les seves pròpies obres des del seu jo femení.⁶ Coneixem el nom i les obres d'algunes *puellae doctae*, per exemple, Teresa de Cartagena (1425-1478), Catalina de Paz (segle XIV-XV), Beatriz Galindo (1475-1534), Florencia del Pinar (1470-1530), Lucía de Medrano (1484-1527), Luisa Sigea (1522-1560), Ana Caro Mallén de Soto (1590-1650) i María de Zayas (1590-1661).

Sigea, concretament, fou una de les *puellae doctae* que formà part de la cort de la infanta Maria d'Avis i de Portugal (1521-1577). Aquesta *puella docta* va néixer a Tarancón (regne de Toledo) l'any 1522 i va morir a Burgos l'any 1560. Entre els llatinistes, és coneguda com "Aloysia Sygaea Toletana" (Álvarez, 2009: 42) o simplement com "la Toledana" (destacant el gentilici del regne on nasqué). Fou instruïda, juntament amb la seva germana Àngela, pel seu pare Diego Sigeo en llengua i literatura clàssiques, hebreu, caldeu, oratòria i filosofia. L'any 1530 entrà al servei de la reina Catalina de Portugal (1507-1578) com a donzella de cambra després que el seu pare hagués de traslladar-se a Lisboa buscant refugi a causa d'haver participat en la Revolta dels Comuners de Castella (1520-1521) dirigida per Juan López de Padilla (1480-1521). Més tard, fou la preceptora de llatí de la infanta Maria d'Avis i de Portugal. A la cort portuguesa entrà en contacte amb altres *puellae doctae*, com per exemple Paula Vicenta (1519-1576) i Juana Vaz (?).

L'any 1552, s'acordà el seu matrimoni amb Francisco de Cuevas (1520-1559), un noble castellà i culte. Junts, treballaren a la cort de la infanta Maria d'Avis i de Portugal durant els anys 1552-1555. L'any 1555, després d'estar tretze anys al servei de la cort portuguesa, Luisa Sigea i el seu marit abandonaren aquell espai

⁶ Vegeu la nota a peu de pàgina nº1.

reial per motius desconeguts, i s'instal·laren a Burgos. A partir d'aquest moment, començà una etapa molt dura per a ella,⁷ ja que ni els seus coneixements ni tampoc la seva fama no li serviren per poder trobar feina a Espanya. La raó, segons Nieves Baranda, fou que en aquest país el nombre de mecenes era molt reduït, no hi havia corts literàries ni tampoc un especial interès pel llatí (Baranda, 2008: 151 i 2005: 222) i, a més, a Espanya no s'oblidaren que Luisa Sigea era una dona i la filla d'un exiliat (Prieto, 2007: 74-76). El 25 d'agost de l'any 1557 fou mare d'una nena, Juana de Cuevas Sigea (1557-1593). Tanmateix, Sigea tan sols pogué exercir de mare poc més de dos anys, ja que morí l'any 1560 a Burgos, deixant, però, un llegat literari i filosòfic a destacar.

La primera obra que Sigea escriví fou un poema titulat *Syntra* (1546), dedicat a la infanta Maria d'Avis i de Portugal. El contingut d'aquesta composició consistia en un elogi de la infanta Maria per part del personatge *Syntra*, el qual relatava al personatge-autora Sigea el futur tan prometedor que esperava a la "*virgen regia*" (la infanta Maria). Durant els darrers anys de la seva vida, Sigea escrigué alguns poemes més, especialment de caràcter melancòlic.

Aquesta pensadora també conreà el gènere epistolar, un gènere comú entre els escriptors humanistes. Es tractava d'epístoles erudites i literàries, anomenades també "humanístiques", que eren com petits tractats o assajos que seguien les regles formals de les cartes oficials de l'*Ars dictaminis* medieval. Sigea seguí el model epistolar petrarquista (Baranda, 2008: 145; i Prieto, 2007: 32), dirigint-les no només als seus amics i familiars, sinó també a destinataris erudits. Nicolas Antonio, en la seva obra *Biblioteca hispana nova*, li atribueix 32 epístoles, 21 escrites en llatí i 11 escrites en castellà.⁸ Escrigué cartes de temàtica personal i familiar, i d'altres de temàtica professional. Les epístoles de caràcter familiar ens serveixen per comprovar que Luisa Sigea fou una gran coneixedora dels sentiments humans, com els de l'amistat, l'amor, la soledat, la tristesa, etc. (Bel 1998: 76), i que fou capaç d'expressar-los des del seu jo femení, sense estar influenciada

⁷ Segons Baranda (2008: 139-140), Luisa Sigea passà penúries, sobretot de caràcter laboral i psicològic, però no pas de caràcter econòmic, perquè la família Cuevas era una notable i adinerada nissaga de Burgos. De fet, un dels membres de la família Cuevas havia exercit d'alcalde major d'aquesta ciutat l'any 1501, i Diego, un dels germans de Francisco, havia sigut canonge de la Catedral. Baranda també argumenta que durant l'embaràs, Luisa Sigea continuà cobrant encara que no treballà, i que la infanta Maria d'Avis i de Portugal, al morir, deixà una pensió anual vitalícia al matrimoni Cuevas Sigea. De fet, Juana, la filla de Luisa Sigea i Francisco de Cuevas, quan es casà, comptà amb un dot realment considerable. Vegeu també Baranda (2006); i Muñoz (1947: 54).

⁸ Citat per Rivera (1997a: 108) i també per Bel (1998: 75). Quinze d'aquestes cartes foren publicades per Manuel Serrano y Sanz (1975: 409-416). D'acord amb Martínez (2000: 347) i també amb Prieto (2007: 83), aquestes cartes foren descobertes per Antonio Puigblanch a Anglaterra. Actualment, es troben a la Biblioteca Nacional de Madrid i a la British Library de Londres.

per les doctrines de l'Església ni les de l'Estat. Les epístoles professionals li serviren sobretot, per destacar la personal i constant dedicació a l'estudi que mantingué al llarg de tota la seva vida. Podem considerar-les, doncs, com el seu *currículum vitae*, on es presenta com una dona intel·ligent, erudita i aguda. Segons Nieves Baranda, aquest afany de reconeixement i de propaganda personal és propi de la literatura femenina, i té la finalitat de demostrar que les dones també tenen capacitat d'estudi, d'escriptura i de creació (Baranda, 2008: 147; i Prieto, 2007: 36).

L'obra mestra de Sigea però, fou el diàleg filosòfic en llatí titulat *Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada*, que escrigué l'any 1552, deu anys després d'arribar a la cort portuguesa. L'objectiu d'aquesta obra de Sigea fou descobrir quin era el millor estil de vida per poder arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç: l'estil de vida àulic o l'estil de vida retirada. Per poder respondre a aquesta qüestió, Sigea desenvolupà una sèrie de reflexions polítiques, antropològiques i epistemològiques que subordinà a l'objectiu ètic d'arribar a Déu i a la felicitat. Per presentar els seus arguments, Luisa Sigea tingué en compte determinats aspectes de les filosofies pitagòrica, platònica, estoica, agustiniana i, sobretot, de la doctrina cristiana, a partir dels quals extragué les seves pròpies reflexions i conclusions. Sigea, però, no recollí tots aquests arguments aliens per poder, a partir d'aquí, aprofundir en els mateixos objectius dels autors citats o bé oposar-s'hi de manera crítica, sinó per justificar i analitzar l'estil de vida àulic i l'estil de vida retirat amb l'objectiu de descobrir quin dels dos era millor per poder aconseguir la vida feliç dintre d'aquest segle. La conclusió a què arribà fou que ambdós estils de vida eren igualment vàlids per poder arribar al costat de Déu. La raó per escollir un estil de vida o l'altre, segons ella, era el tipus de persona que era cadascú, és a dir, segons si hom posseïa una ànima feble o bé una ànima forta.

En aquest diàleg, Luisa Sigea també argumenta que tant els homes com els dones poden arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç, perquè les dones, segons Sigea, comparteixen moltes característiques comunes amb els homes: poden accedir al poder, gaudir de l'honor i de la glòria, i també poden viure d'acord amb un estil de vida retirat o bé àulic, depenent de si compten amb una ànima forta o bé amb una de feble; les dones, com els homes, estan constituïdes per dos principis vitals: l'ànima i el cos; així com també tendeixen a deixar-se emportar pels vicis interns i pels vicis externs. En aquest darrer cas, però, a part de comptar amb els mateixos mitjans i amb els mateixos recursos que els homes⁹ per tal de poder vèncer tots aquests vicis, les dones també compten amb alguns

⁹ Segons Sigea (2014: 382-383, 388-389 i 483-485), els homes compten amb els següents recursos per poder vèncer els seus vicis interns i externs: les virtuts de la paciència i l'obediència, un seguit de reflexions i de pensaments bíblics, determinats guies, i, en darrer lloc, el propi Déu.

recursos específicament adequats per a elles.¹⁰ Gràcies a tots aquests recursos, segons Sigea, les dones també podran arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç dintre d'aquest segle.

Sigea dedica tot el *Segon dia* del *Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada*¹¹ específicament a les dones. Al llarg d'aquest segon dia de diàleg, Sigea desenvolupa un seguit de pautes i de recomanacions respecte a com han de ser i com s'han de comportar les dones, tot seguint la mateixa línia dels moralistes de l'època, com per exemple, Erasme de Rotterdam (1466-1536), Joan Lluís Vives (1492-1540) i Juan Hurtado de Mendoza (1497-1550), entre d'altres. Seguint també la concepció antropològica de l'Època Moderna, d'acord amb la qual les dones són classificades a partir del seu estatus civil i religiós, Sigea explica les virtuts que cada tipologia de dona ha d'adquirir i mostrar, els vicis i els defectes que han d'evitar, els engalaments i els ornaments adequats que poden utilitzar, els models de dona que han de seguir, etc. Destaquem el fet, però, que entre aquestes explicacions i recomanacions s'hi troben presents una sèrie d'elements a partir dels quals semblaria que, *a priori*, podríem inferir que el pensament filosòfic de Luisa Sigea és un pensament en certa manera "feminista".¹² I diem *a priori*, perquè si analitzem a fons aquestes reflexions sigeanes aparentment feministes, hi veurem una clara influència patriarcal que fa impossible considerar Luisa Sigea com una pensadora "feminista".

Aquests elements feministes són, en primer lloc, que aquest diàleg està escrit per una dona; en segon lloc, les protagonistes són dues dones (Flamínia i Blesil-la);¹³ i, en darrer lloc, que el *Segon dia* d'aquest diàleg filosòfic, com hem comentat, està dedicat exclusivament a les dones.

Luisa Sigea utilitza una escriptura en femení per expressar les seves reflexions perquè les protagonistes del *Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada* són dues dones, és a dir, el llenguatge utilitzat per Sigea està

¹⁰ Les dones, a part de comptar amb els mateixos recursos que els homes per poder fer front als seus vicis interns i externs, també compten amb les virtuts de la pudicitia, la moderació, el silenci, la castedat, l'harmonia i la caritat. Vegeu Sigea (2014: 421-422, 426-428, 432-433 i 502).

¹¹ Seguint la tradició clàssica i també la moda renaixentista, el diàleg desenvolupat al llarg d'aquesta obra de Sigea s'estén al llarg de diversos dies, en aquest cas, durant tres dies.

¹² Som conscients que no podem utilitzar el terme "feminista" per qualificar les reflexions de Luisa Sigea, perquè el feminisme començà a forjar-se pels volts de la Revolució Francesa (1789), tot i que el concepte, com a tal, no aparegué fins l'any 1890 a França.

¹³ Com es veu en el subtítol de l'obra de Sigea —*Diàleg en una casa de camp, entre Flamínia de Roma i Blesil-la de Siena, donzelles, nobles i també doctes, sobre la vida àulica i la vida retirada*— sabem que Flamínia i Blesil-la són dues donzelles cultes procedents de Roma i de Siena, respectivament. Flamínia és l'encarregada de defensar la vida àulica i Blesil-la, la vida retirada. Ambdues representarien l'*alter ego* de Luisa Sigea.

supeditat a aquest fet.¹⁴ Luisa Sigea, doncs, apel·la i fa referència directament a les dones, en comptes d'utilitzar de manera recurrent el genèric "home". Sigea només utilitza "home" en genèric quan fa referència a alguna qüestió o característica que és comuna a ambdós gèneres; en el cas contrari, és a dir, quan es refereix únicament a les dones, o bé als homes, ho indica clarament utilitzant els termes "dona" i "home", respectivament.¹⁵ Aquest és un tret propi del pensament filosòfic de Luisa Sigea que la diferencia de la resta dels autors que aquesta pensadora cita al llarg del *Diàleg de dues donzelles*, perquè quan aquests autors parlen d'"homes" es refereixen únicament i exclusivament als homes, d'acord amb la concepció antropològica dominant des de l'Antiguitat, i no pas als "homes" i "dones" en general.

Luisa Sigea utilitza el genèric "home" per argumentar que les dones comparteixen determinades característiques i qualitats amb els homes: en primer lloc, Sigea considera que les dones, com els homes, també poden gaudir de la felicitat al costat de Déu; per això, aquesta pensadora, proposa un seguit d'eines i mitjans perquè les dones puguin vèncer tant els seus vicis interns com els seus vicis externs, i a partir d'aquí puguin assolir aquesta fita vital. Un dels mitjans que planteja Sigea és seguir l'exemple de determinats guies; en el cas de les dones, els recomana que segueixin l'exemple de dones com Paula, Vera, Leta, Demètria, etc. perquè considera que aquestes dones són virtuoses, i per tant, uns bons models a seguir.¹⁶

En segon lloc, Luisa Sigea desenvolupa una antropologia igualitària entre homes i dones, perquè segons ella, tant els homes com les dones estan constituïts antropològicament per una ànima i un cos. L'ànima i el cos femenins només es distingeixen dels masculins perquè, segons Sigea, són més fràgils.¹⁷ Tanmateix, aquesta fragilitat no és pas un impediment perquè les dones puguin arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç.

En tercer lloc, segons Luisa Sigea, les dones, com els homes, poden ser filòsofes, és a dir, persones instruïdes, sàvies i capaces d'assolir diferents

¹⁴ A partir d'aquest moment i al llarg de tot aquest treball ens referirem a l'obra *Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada* de Luisa Sigea com a *Diàleg de dues donzelles*, per tal de facilitar i agilitzar la lectura.

¹⁵ Per exemple, Luisa Sigea (2014: 372) diu: "[...] ja que per mitjà de totes aquestes atencions els homes procuren agradar a les dones, les dones als homes, [...]".

¹⁶ Luisa Sigea (2014: 465) diu: "A les dones, com som nosaltres, Jeroni ens recomana també uns altres guies per aquesta fugida (perquè no tinguem el pretext de la debilitat del nostre sexe per negar-nos a fugir): Vera, Fabiola i la seva estimada Paula".

¹⁷ Luisa Sigea (2014: 508) diu: "nosaltres com que no hi podem viure [en llocs absolutament retirats i solitaris] a causa de la fragilitat del nostre sexe i dels costums de la nostra pàtria, ens retirarem als llocs sants i en els convents reservats a les donzelles consagrades".

coneixements a través de la reflexió; en el seu cas, coneixements filosòfics gràcies als quals també poden exercir de guies de les altres dones.¹⁸

En darrer lloc, Luisa Sigea argumenta que les dones, com els homes, també poden assolir i gaudir dels tres béns propis de la política: el poder, l'honor i la glòria, i també ser sobiranes i governar. Un exemple d'aquesta darrera afirmació és el cas de la reina Caterina de Portugal,¹⁹ al servei de la qual estigué la pròpia Sigea. De fet, al llarg del *Diàleg de dues donzelles*, Luisa Sigea fa referència a aquesta sobirana de manera indirecta.²⁰

Tots aquests arguments ens podrien portar a pensar que el pensament filosòfic de Luisa Sigea és un pensament paritari, igualitarista i, fins i tot, en certa manera, "feminista". Tanmateix, no és així, perquè si bé Luisa Sigea argumenta a favor d'una política, una antropologia, una epistemologia i una ètica en certa manera igualitària entre homes i dones, en realitat, no ho fa des d'una òptica feminista; és a dir, no lluita a favor de l'igualitarisme social entre homes i dones, ni tampoc en relació a l'emancipació femenina. La raó d'això és que la base teòrica i conceptual sobre la qual Luisa Sigea recolza i justifica totes les seves reflexions és una base clarament patriarcal; és a dir, una base constituïda per reflexions desenvolupades i aportades per pensadors poc defensors de les dones en la majoria de casos, juntament amb arguments propis de la religió cristiana. Alguns d'aquests pensadors són: Plató, Sèneca, Plutarc, Ciceró, Tertul·lià, Jeroni d'Estridó, Agustí d'Hipona, Ambrós de Milà, Bernat de Claravall, etc.,²¹ tots ells fermes defensors del pensament patriarcal que era el paradigma dominant en els contextos en què visqueren i en què desenvoluparen les seves reflexions.

En tots aquests contextos, i fins i tot ara en l'actualitat, s'entén per patriarcat aquella forma d'organització política, econòmica, religiosa i social "iniciada fa

¹⁸ Luisa Sigea (2014: 432) diu: "Si és veritat que els caçadors passen les nits en plena neu i suporten el gel que els crema a les muntanyes, i els pugilistes no es queixen quan són masegats pels cops dels cestos, si per a ells la victòria als Jocs Olímpics és un títol de glòria igual a aquell que conferia en altres temps el consolat, i si els gladiadors, homes depravats o bàrbars, suporten fins a l'extrem grans cops, si doncs, en tots aquests l'exercici, la pràctica regular i el costum tenen una gran força, nosaltres, nascudes per a la glòria, ¿no serem també capaces d'escoltar les meditacions d'aquelles dones il·lustres, de tal manera que les nostres ànimes en sortiran enfortides en contra de tot allò que les perjudica?"

¹⁹ En aquest cas, Luisa Sigea no estaria fent referència a la infanta Maria d'Avis i de Portugal, perquè aquesta infanta mai no va governar.

²⁰ Luisa Sigea (2014: 379), per exemple, diu: "Em refereixo a la meua pròpia princesa, respecte a la qual només m'atreveixo a afirmar amb certesa el mateix que digué Isòcrates referint-se a Evàgoras [...]".

²¹ Com hem comentat, Luisa Sigea utilitzà diverses reflexions procedents d'aquests i d'altres autors com a pretext a partir del qual desenvolupar el seu propi pensament filosòfic. És a dir, els utilitzà amb fins propis per esbossar una teoria original i no pas per imitar-los ni plagiar-los.

milers d'anys —com un buf en la història— en temps àgrafs” (Sau, 2006: 1),²² que, basant-se en la idea de l'autoritat i del lideratge de l'home, li atribueix superioritat i poder²³ en relació a les dones en tots els aspectes de la vida —també del marit respecte a l'esposa, del pare respecte a la mare, els fills i les filles, i de la línia de descendència paterna respecte a la materna— donant lloc a un sistema simbòlic que ha estat transmès i perpetuat al llarg dels temps a través dels mites, les religions, els costums, etc. (Reguant, 2007: 1-4).

Mostrant-se com l'única estructura de pensament possible, el patriarcat ha establert una sèrie de normes en detriment de les dones. Per exemple, les classifica d'acord amb el seu estatus civil; insisteix en la necessitat que sempre estiguin sotmeses a l'autoritat masculina oferint com a argument la seva fragilitat i la tendència irrefrenable que tenen a deixar-se emportar pels vicis; espera d'elles únicament que siguin unes dignes esposes i unes bones mares; insisteix en què romanguin en i es preocupin de la llar familiar, etc.²⁴ Per mitjà d'aquest sistema organitzatiu, doncs, els homes s'han apropiat, entre moltes altres coses, de la sexualitat i de la reproducció de les dones.

Les bases del patriarcat no estan escrites, però prevalen “en la memòria del col·lectiu universal” (Reguant, 2007: 1),²⁵ ja que aquest sistema misogin es troba tant a Occident com a Orient, des de l'Antiguitat i encara en el present. El fet que no disposem d'un document escrit que contingui les bases i les característiques d'aquest sistema dificulta que pugui ésser estudiat, analitzat, revisat i, en certa manera, modificat. Així com també provoca que moltes de les dones no en siguin conscients i el segueixin de manera passiva i sense revelar-s'hi en contra.

L'antítesi del patriarcat és el feminisme, un moviment social i polític, iniciat formalment a finals del segle XVIII,²⁶ l'objectiu del qual és canviar el paradigma

²² La traducció és meva.

²³ Vegeu la definició que dona Sau (2001: 240-247) del concepte “poder” i també Muraro (2009: 47-59).

²⁴ Aquestes condicions ja les havien de complir les dones gregues dels segles VI a.C.-III d.C., d'acord amb les pensadores pitagòriques. Per exemple, Teano de Crotona (l'esposa de Pitàgoras), en les seves epístoles (1996: 106-107), recomana a les dones que siguin fidels i obedients cap als seus marits, que no siguin geloses, que acceptin el fet que els seus marits freqüentïn les prostitutes (en el seu cas les heteres) i que vesteixin decorosament, sense provocar. Altres filòsofes pitagòriques com Fintis, Melissa i Perictione també presenten arguments similars en les seves cartes i tractats.

²⁵ La traducció és meva.

²⁶ Victòria Sau (2001: 121-131) explica que el moviment feminista s'inicià formalment a finals del segle XVIII, pels volts de la Revolució Francesa, sense adoptar però, encara, aquesta denominació. No fou fins l'any 1890, a Anglaterra, que aquest moviment començà a ser conegut com a “moviment feminista”, quan J.R. Evans substituï el terme anglès “*womanism*” pel terme francès “*feminisme*”. A Espanya, aquest terme apareix citat per primera vegada l'any 1899, a l'obra *Feminismo*, d'Adolfo Posada (1860-1944).

dominant mitjançant alternatives que permetin el desenvolupament i la llibertat humanes, és a dir, tant de les dones com dels homes. Es tracta que, tant les dones com els homes, prenguin consciència d'aquesta situació de desigualtat, d'opressió i d'explotació a què les dones han estat sotmeses des de temps antics i, a partir d'aquí, que treballin conjuntament per canviar-la. Aquest canvi ja fa temps que s'ha iniciat, a partir d'una revolució lenta, progressiva i no violenta (Reguant, 2007: 1).

Tornant al *Diàleg de dues donzelles*, si analitzem altres arguments aportats per Luisa Sigea al llarg d'aquest diàleg tenint en compte les característiques de la concepció patriarcal, ens adonem que es tracta d'arguments que no fan res més que donar suport a una sèrie de tesis bàsiques que constitueixen i fonamenten tota concepció patriarcal.

Primerament, Luisa Sigea classifica les dones a partir del seu estatus civil; és a dir, com a donzelles, donzelles consagrades a Déu, esposes, vídues i prostitutes, obviant la categoria de soltera. Aquesta classificació està fonamentada en dues tesis clarament patriarcales. La primera és la que considera que la fita vital de totes les dones és el matrimoni.²⁷ La segona és la que defensa que les dones sempre han d'estar sotmeses al control masculí, ja sigui del pare, del germà, del marit, del cunyat, etc. D'acord amb aquestes dues tesis defensades i transmises al llarg de la història des de temps antics, només si una dona està casada o bé consagra la seva vida a Déu —és a dir, sotmesa a una autoritat “masculina”— és una dona “com cal” —és a dir, virtuosa— i, per tant, una dona “reconeguda” i “respectada” dintre de la societat —tot i que no pas de la mateixa manera que els homes. La resta de dones, és a dir, les dones que no són ni seran esposes o monges, i que no estan sotmeses al control de cap home, no són virtuoses, sinó prostitutes. Aquestes dones, a més, són un mal exemple per la resta de dones.

La tesi d'acord amb la qual les dones sempre han d'estar subordinades i sotmeses a un home, al seu torn, es basa en una altra tesi patriarcal segons la qual el sexe femení és fràgil. Com hem vist, la pròpia Sigea també fa referència a aquesta tesi, i s'hi refereix amb els mateixos termes. Aquesta fragilitat femenina també li serveix per justificar que les dones no poden viure soles. Tal com ella mateixa diu “nosaltres com que no hi podem viure [en llocs absolutament retirats i solitaris] a causa de la fragilitat del nostre sexe i dels *costums de la nostra pàtria*, ens retirarem als *llocs sants* i en els convents reservats a les donzelles consagrades”.²⁸ En aquesta citació hi ha dues expressions que volem destacar

²⁷ D'acord amb la concepció antropològica de la dona de l'Època Moderna, no era concebible que una dona fos soltera per decisió pròpia i que, per tant, no estigués relacionada socialment amb cap home, perquè l'objectiu propi de les dones d'aquesta època era casar-se. Vegeu Ruiz (1996: 85).

²⁸ Sigea (2014: 465 i 508). Luisa Sigea recolza aquesta tesi d'acord amb la qual les dones són fràgils en les reflexions de Jeroni d'Estridó, perquè aquest pensador cristià també concep que el

perquè són una mostra del que estem explicant: “els costums de la nostra pàtria” i “els llocs sants”. L’expressió “els costums de la nostra pàtria” emprada per Sigèa fa referència, precisament, a aquesta concepció tradicional, acceptada i dominant al llarg dels segles, d’acord amb la qual les dones sempre han d’estar sota la tutela d’algun home, ja sigui el pare, un germà, un oncle, el marit, o altres familiars masculins, perquè les dones són fràgils, en el sentit que no saben guiar les seves pròpies vides perquè es deixen emportar per tots els béns, els vicis i les temptacions pròpies d’aquest segle. Per això no poden viure soles i contínuament necessiten el control i el guiatge d’un home. Quant a l’expressió “els llocs sants”, Sigèa es refereix a indrets on les dones podran tenir el mínim contacte amb les coses pròpies d’aquest segle; llocs com per exemple els convents, en el cas de les donzelles que han consagrat les seves vides a Déu, o bé la pròpia llar, on les dones només estan acompanyades del seu espòs o d’altres familiars masculins.

A més, segons Luisa Sigèa, les dones no només són fràgils sinó que es caracteritzen per posseir i donar mostres d’una sèrie de vicis pròpiament femenins. Entre aquests vicis destaquen especialment els vicis de la loquacitat, la vanaglòria, l’ociositat, la curiositat, la calúnnia i l’enveja, entre molts altres. Segons Sigèa, i d’acord amb la tradició patriarcal, aquests vicis fan que les dones deixin de banda les virtuts que en realitat han de posseir si volen trobar un marit digne i conservar-lo, i, en el cas de les donzelles consagrades a Déu, per poder tenir i mantenir Déu com a espòs. També són els causants que les dones estiguin contínuament cometent faltes i pecats. Segons Luisa Sigèa, totes les dones han de posseir i donar mostres de moderació, silenci, castedat, pudicícia, caritat i harmonia. Gràcies a aquestes sis virtuts, les dones trobaran un bon espòs i podran conservar l’amor d’aquest; alhora, també evitaran ser titlades de prostitutes.²⁹

sexe femení és fràgil. Com a exemple d’aquesta fragilitat, Jeroni d’Estridó cita el cas de Fabiola. Vegeu Sigèa (2014: 465). [La cursiva és meua].

²⁹ Sigèa justifica la importància i la necessitat que totes les dones posseïxin aquestes sis virtuts basant-se en els arguments de Tertul·lià, Cebrià de Cartago, Jeroni d’Estridó, Ambrós de Milà i Anselm de Canterbury, i diferents passatges bíblics. En el cas de Joan Lluís Vives (1995: 79), aquest moralista valencià argumenta que la virtut principal de les dones era la castedat, tal com ell mateix diu: “En una dona ningú no busca l’eloqüència, ni grans dots d’ingeni, ni qualitats per administrar una ciutat, ni memòria, ni liberalitat. Tan sols hi ha una cosa imprescindible, la castedat”, perquè la resta d’atributs, segons ell, estan supeditats a la castedat. Fra Luis de León, per la seva banda, destaca especialment la castedat, la pietat i la moderació, unes virtuts que les dones han de saber aplicar en tots els àmbits de la seva vida. Aquest moralista i escriptor cristià es basa exactament en les mateixes fonts que Luisa Sigèa i, fins i tot, cita els mateixos exemples que ella. Per exemple, Luis de León (1992: 157) cita Ester com a model de dona virtuosa, igual que Luisa Sigèa (2014: 417 i 434). Luis de León (1992: 149) també reproduïx dos passatges, un de Cebrià de Cartago i l’altre d’Ambrós de Milà, sense donar-ne, però, les respectives referències. Vegeu també León (1992: 138-170). Aquesta coincidència queda justificada perquè Luis de León i Luisa Sigèa són dos pensadors coetanis, i per tant, les seves dues obres segueixen

Aquest darrer grup d'arguments que acabem d'analitzar i explicar —ens referim a la classificació social de les dones a partir del seu estatus civil, la necessitat que sempre estiguin sotmeses a un home degut a la seva fragilitat i debilitat, i la llarga llista de vicis femenins—, doncs, són els que ens permeten inferir i justificar que el pensament filosòfic de Luisa Sigee, malgrat haver estat desenvolupat per una dona filòsofa i estar expressat a través d'una escriptura en femení, tot apel·lant directament a les dones a través de dues protagonistes, no es tracta d'un pensament “feminista”. Més aviat al contrari: Sigee continua concebut les dones com a éssers socialment inferiors en relació als homes, i el seu valor i reconeixement social depèn del seu estatus civil i d'unes determinades virtuts (fins al punt que considera que si una dona és soltera i no posseeix les sis virtuts femenines és, simplement, una prostituta). De manera que tots els arguments aparentment “feministes” d'acord amb els quals les dones, com els homes, poden ser princeses, filòsofes, exercir de guies i de models de les altres dones i arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç, només poden ser viables si les dones compleixen la següent condició: ser esposes virtuoses;³⁰ és a dir, estar sotmeses al control i al domini masculí i, per tant, renunciar i entregar la seva llibertat i la seva identitat femenina.

Luisa Sigee, doncs, no argumenta a favor de la causa feminista, és a dir, a favor de la igualtat, l'emancipació femenina, la llibertat, la independència, la singularitat, etc., de les dones. Al contrari. Segons ella, les dones només podran arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç quan posseeixin les sis virtuts femenines que han de posseir i siguin esposes. De fet, ja hem vist que fins i tot en el cas de les donzelles que han decidit consagrar la seva vida a Déu, si no donen mostres d'aquestes virtuts i procedeixen com els pertoca, seran rebutjades per Déu per mitjà d'aquestes dures paraules: “No us conec” (Sigee, 2014: 421; cita de la Bíblia Mt 25,1-3).

A partir de tots aquests arguments i de totes aquestes reflexions basades en el cas de Luisa Sigee no podem establir, doncs, una connexió directa entre el fet de ser una dona filòsofa i el fet de desenvolupar un pensament filosòfic feminista.³¹

les característiques pròpies de la manera de procedir de l'Època Moderna en relació al tema de les fonts i de les referències bibliogràfiques.

³⁰ No deixa de ser curiós que Luisa Sigee dediqui aquesta obra a la infanta Maria d'Avis i de Portugal, perquè aquesta infanta, precisament, representa l'antítesi de la concepció antropològica defensada per Sigee. La infanta Maria no es casà mai, és a dir, fou soltera i tampoc no tingué fills. Tanmateix, Sigee no podia saber quin seria l'estatus civil d'aquesta infanta, ja que quan escrigué el *Diàleg de dues donzelles* (1552) la infanta Maria tenia 31 anys, i encara podia casar-se —tot i que era poc probable; de fet, la pròpia Sigee es casà amb Francisco de Cuevas quan tenia 30 anys.

³¹ El mateix passa en relació a les pensadores pitagòriques, les quals també foren capaces de tractar no només qüestions pròpies de la doctrina pitagòrica sinó també d'adaptar les màximes d'aquesta filosofia a la seva vida quotidiana, malgrat no lluitar, tampoc, a favor de la causa

D'altra banda però, tampoc no podem inferir que un pensament filosòfic pel fet d'haver estat elaborat per una filòsofa s'ha de considerar com una filosofia de segon ordre, perquè, en el cas de Luisa Sigea, aquesta pensadora ha estat capaç d'argumentar i de justificar tots els arguments aportats, donant lloc, d'aquesta manera, a noves reflexions, tal com ella mostra al llarg del seu *Diàleg de dues donzelles*. Quelcom similar al que feren dues *puellae doctae* coetànies a ella: Moderata Fonte (1552-1592) i Oliva Sabuco (1562-1622). Moderata Fonte fou una de les veus més intenses i més polèmiques del Renaixement italià;³² l'any 1600 es publicà pòstumament a Venècia la seva obra titulada *Il merito delle donne. Ove chiaramente si scuopre quanto siano elle degne e più perfette de gli huomini*. Per la seva banda, Oliva Sabuco, *puellae doctae* hispànica, erudita en gramàtica, retòrica, llengua i literatura llatina, filosofia, fisiologia i medicina, publicà a Madrid l'any 1587 la seva obra titulada *Nueva Filosofía de la naturaleza del hombre, no conocida ni alcanzada de los grandes filósofos antiguos, la cual mejora la vida y salud humana*.³³

Les obres de Luisa Sigea, Oliva Sabuco i Moderata Fonte comparteixen una sèrie de característiques comunes; tanmateix, també divergeixen en d'altres. Respecte als trets comuns, podem destacar que, tot seguint l'estil humanístic i del Renaixement, en primer lloc, escriuen en forma de diàleg, i que les converses

feminista. Aquestes filòsofes, per exemple, consideraren que les dones no podien ser governants, és a dir, no podien formar part de l'àmbit públic de la *polis*, perquè aquest era un espai reservat únicament als homes. De fet, segons Robert Flacelière (1989: 140), Atenes, fins i tot en el segle de Pèricles, fou "un club d'homes, un ambient masculí, tancat i prohibit a l'altre sexe." [La traducció és meua].

³² D'acord amb Rius (1995: 61), Moderata Fonte fou una escriptora, poeta i música veneciana, autodidacta, però també instruïda en un convent. Motivada per la seva àvia, pel marit d'aquesta, i més tard pel seu propi espòs, escrigué des de ben joveneta. També es preocupà perquè les seves filles fossin instruïdes.

³³ Oliva Sabuco de Nantes Barrera, natural d'Alcaraz (Albacete), fou membre d'una família hispana que gaudí d'una bona posició social. Com Luisa Sigea, rebé una selecta i completa formació per part del seu pare, Miguel Sabuco; en el seu cas, a més, també per part del seu germà Alonso, del seu padrí el doctor Alonso de Heredia i del doctor Molina. Malgrat que no s'ha qüestionat el fet que fou una gran erudita, sí que es qüestiona, encara a dia d'avui, l'autoria de la seva obra. És a dir, actualment no hi ha acord sobre si l'autor de l'obra *Nueva filosofía de la naturaleza del hombre, no conocida ni alcanzada de los grandes filósofos antiguos, la cual mejora la vida y la salud humana* fou Oliva Sabuco o bé el seu pare, Miguel Sabuco. Alguns dels investigadors que defensen l'autoria d'Oliva Sabuco són Otero Romero, Rosalía Romero, Eduardo Ruiz Jarén, María Angélica Salmerón Jiménez, Mònica Balltandre, Montserrat Cabré, Maria Milagros Rivera, Mary Ellen Waithe i Maria Colomer VINTRÓ. En canvi, Serrano y Sanz, Atilano Martínez Tomé, Benjamín Marcos, Julián Sancho Ruano, Benjamín Marco, Domingo Henares, José Fernández Sánchez, José Marco Hidalgo i Mercedes Caridad García Gómez, defensen que aquesta obra fou escrita pel seu pare Miguel Sabuco.

d'aquests diàlegs es desenvolupen durant tres dies en el cas de Luisa Sigea; en cinc dies, en el cas d'Oliva Sabuco; i en dos dies, en el cas de Moderata Fonte.

En segon lloc, els respectius col·loquis estan ubicats en un jardí idíl·lic, i estan protagonitzats, en el cas de Luisa Sigea, per dues dones erudites i italianes, una d'origen urbà i l'altra rural; en el cas de Moderata Fonte, per set dones sàvies, totes elles d'origen noble, gentils, virtuoses i dotades amb un gran enginy, les quals únicament es diferencien per l'edat i pel seu estat civil (Rius, 1995: 67-68); i en el cas d'Oliva Sabuco, per quatre homes i no dones: tres pastors i un metge.³⁴

En tercer lloc, el tema d'aquests tres diàlegs filosòfics també és similar, ja que en els tres casos, els respectius protagonistes dialoguen, entre d'altres qüestions, en relació als homes i al matrimoni; és a dir, sobre qüestions de caràcter antropològic i moral.

D'altra banda però, aquestes obres també presenten certes divergències, perquè tot i que aquestes tres pensadores reflexionen sobre les mateixes qüestions, les conclusions a les que arriben són diferents. En el cas de Moderata Fonte, aquestes reflexions la condueixen a argumentar a favor d'una concepció feminista, mentre que en les obres de Sigea i Sabuco no és així, al contrari. També divergeixen en relació als objectius a assolir. L'objectiu de Luisa Sigea és reflexionar sobre quin és el millor estil de vida —l'àulic i el retirat— per poder arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç; el d'Oliva Sabuco, mostrar i solucionar els errors en medicina, els quals, segons ella, es deuen als errors en els fonaments de la filosofia (García Gómez, 1990: 35); i el de Moderata Fonte, encomiar les dones destacant les virtuts femenines i considerar-les com a subjectes dignes de lloança i de reconeixement (Rius, 1995: 81).

Veiem doncs, que el *Diàleg de dues donzelles* de Luisa Sigea, la *Nueva Filosofía de la naturaleza del hombre* d'Oliva Sabuco i *Il merito delle donne*, de Moderata Fonte, comparteixen diversos punts en comú, tant de caràcter formal com també de contingut, però divergeixen en d'altres, especialment, respecte a la concepció de la dona. Desconeixem però, si Oliva Sabuco o Moderata Fonte tingueren la possibilitat de conèixer l'obra de Luisa Sigea, o les d'elles dues, respectivament. En tot cas, que aquestes tres pensadores compartissin característiques de caràcter formal i de contingut es pot atribuir al fet que foren autores coetànies, és a dir, foren tres *puellae doctae* “modernes”.

En conclusió, a partir de tots els arguments aportats al llarg d'aquest article, destaquem i concloem que Luisa Sigea reflexionà sobre qüestions “feministes” pròpies de la seva època sense, però, argumentar a favor de la igualtat ni tampoc

³⁴ Veiem que, com Luisa Sigea, Oliva Sabuco també escollí protagonistes procedents d'àmbits diferents, és a dir, procedents del món rural i de la ciutat. El personatge del metge és l'*alter ego* d'Oliva Sabuco.

de l'emancipació femenina perquè aquest no fou l'objectiu de la seva obra *Diàleg de dues donzelles*.³⁵

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Álvarez, Pedro (2009), “*Juego de damas: Una corte femenina en el quinhentismo portugués*”, *Las revolucionarias. Literatura e insumisión femenina*, Ángeles Cruzado i Estela González (eds.), Sevilla, Arcibel Editores: 41-58.
- Aristòtil (1961), *De la génération des animaux*, Paris, Les Belles Lettres.
- (1988), *Política*, Madrid, Biblioteca Clásica Gredos.
- Aróstegui, Antonio (1978), *Esquemas para una historia de la filosofía occidental*, Madrid, Marsiaga.
- Bel, María Antonia (1998), *La mujer en la historia*, Madrid, Ediciones Encuentro.
- Baranda, Nieves (2005), “Escritoras sin fronteras entre Portugal y España en el Siglo de Oro (con unas notas sobre dos poemas femeninos del siglo XVI)”, *Península. Revista de Estudios Ibéricos*, 2: 219-236.
- (2006), “De investigación y bibliografía. Con unas notas documentales sobre Luisa Sigea”, *Revista Electrónica Lemir*, 10 [Recurs en línia no paginat], 01/09/2011.
<<http://parnaseo.uv.es/lemir/Revista/Revista10/Baranda/BARANDA.htm>>
- (2008), “Luisa Sigea, la brillante excepción femenina”, *Melchor Cano y Luisa Sigea, dos figuras del Renacimiento español*, Miguel Ángel Pérez, Tarancón, Ayuntamiento de Tarancón-UNED: 129-151.
- Flacelière, Robert (1989), *La vida cotidiana en Grecia en el siglo de Pericles*, Madrid, Ediciones Temas de Hoy.
- García Gómez, Mercedes Caridad (1990), “Tradición y novedad en el pensamiento de Miguel Sabuco: su versión del ‘Conócete a tí mismo’”, *Azafea. Revista de filosofía*, 3: 33-61.
- Garrido, Elisa (1997), *Historia de las mujeres en España*, Madrid, Editorial Síntesis.
- Gil, Luis (1981), *Panorama social del Humanismo español (1500-1800)*, Madrid, Alhambra.
- Hirschberger, Johannes (2011), *Historia de la Filosofía I. Antigüedad, Edad Media, Renacimiento*, Barcelona, Herder.
- Jenofonte (1967), *Económico*, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones.

³⁵ Recordem que l'objectiu de Sigea en aquest diàleg és el de descobrir quin és el millor estil de vida per poder arribar al costat de Déu i gaudir de la vida feliç: l'estil de vida àulic o l'estil de vida retirada. I per poder respondre a aquesta qüestió, aquesta pensadora desenvolupà una sèrie de reflexions polítiques, antropològiques i epistemològiques que subordinà a l'objectiu ètic d'arribar a Déu i a la felicitat.

- Johnson, Paul (2001), *El Renacimiento*, Barcelona, Mondadori.
- Jufresa, Montserrat (2003), *Saviesa i perversitat: Les dones a la Grècia Antiga*, Barcelona, Ediciones Destino.
- León, Fra Luis de (1992), *La perfecta casada*, Madrid, Espasa-Calpe.
- Maio, Romeo de (1988), *Mujer y Renacimiento*, Madrid, Mondadori.
- Marcelo, Guadalupe de (1994), “Algunos aspectos comunes de los tratados didácticos para mujeres en los siglos XIV y XV”, *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*, María del Mar Graña (ed.), Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna: 95-105.
- Martínez, Cándida; Susana Talavera [et al.] (2000), *Mujeres en la historia de España. Enciclopedia Biográfica*, Barcelona, Editorial Planeta.
- Morocho, Gaspar (1991), “Humanismo y educación de la mujer. Reflexiones en el centenario de Luis Vives”, *Estudios de tradición clásica y humanística. VII Jornadas de filología clásica de la Universidad de Castilla y León*, Manuel Antonio Marcos (ed.), León, Universidad de León: 181-207.
- Muñoz, Carmen (1947), *Spinola el de las lanzas y otros relatos históricos: Ana de Austria, Luisa Sigea, Rosmittal —por la Condesa de Yebes*. Buenos Aires, Espasa-Calpe.
- Muraro, Luisa (2009), “El poder y la política no son lo mismo”, *DUODA. Revista d’estudis feministes*, 37: 47-59.
- Ortega, Margarita (2007), “La defensa de las mujeres’ en la sociedad del Antiguo Régimen. Las aportaciones del pensamiento ilustrado”, *El feminismo en España. Dos siglos de historia*, Pilar Folgueras (ed.), Madrid, Editorial Pablo Iglesias: 11-44.
- Prieto, María Regla (2007), *Epistolario latino. Luisa Sigea*, Madrid, Ediciones Akal.
- Reguant, Dolors (2007), “Explicación abreviada del patriarcado” [Recurs en línia], 28/07/2015.
<<https://patagonialibertaria.files.wordpress.com/2014/12/sintesis-patriarcado-es.pdf>>
- Rius, Rosa (1995), “Del secreto a la voz: Moderata Fonte y el mérito de las mujeres”, *El género de la memoria*, Fina Birulés (ed.), Pamplona, Pamiela: 61-84.
- Rivera, María Milagros (1997a), “Escritoras castellanas del Humanismo y del Renacimiento”, *Mujeres en la historia del pensamiento*, Rosa María Rodríguez (ed.), Barcelona, Anthropos: 95-112.
- (1997b), “Oliva Sabuco de Nantes”, *Breve historia feminista de la literatura española (En lengua castellana). La literatura escrita por mujer (Desde la Edad Media hasta el siglo XVIII)*, Myriam Díaz i Iris M. Zavala (coords.), Barcelona, Anthropos, vol. IV: 131-145.

- (2004), “Luisa Sigea de Velasco”, *La vida escrita por las mujeres, IV. Por mi alma os digo. De la Edad Media a la Ilustración*, Anna Caballer, Barcelona, Lumen: 111-119.
- Ruiz, Carlos (1996), “El Renacimiento: cortesanas y místicas”, *Panorama de escritoras españolas*, vol. I, Cádiz, Servicio de Publicaciones de la Universidad: 77-126.
- Sau, Victòria (2001), *Diccionario ideológico feminista*, vols. I-II, Barcelona, Icaria.
- (2006), “Patriarcado” [Recurs en línia], 28/07/2015.
<<http://www.asturias24.es/system/documentos/attachments/52de/1589/43a0/9dbb/2c00/0001/original/PATRIARCADO.doc>>
- Serrano y Sanz, Manuel (1975), *Apuntes para una biblioteca de escritoras españolas desde el año 1401 al 1833*, vol. II, Madrid, Editorial Atlas.
- Sigea, Luisa (1552), “Duarum virginum colloquium de vita aulica et privata” [manuscrit, recurs en línia no paginat], 03/07/2010.
<<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=397594>>
- (1970), *Louise Sigée. Dialogue de deux jeunes filles sur la vie de cour et la vie de retraite*, Odette Sauvage (ed. i trad.), Paris, Presses Universitaires de France.
- (2014), “Diàleg de dues donzelles sobre la vida àulica i la vida retirada”, *Tesi Doctoral: Luisa Sigea de Velasco: reflexions filosòfiques d’una docta puella espanyola del segle XVI*, Imma Font. Tesi doctoral no publicada, Girona, Universitat de Girona: 353-520.
- Suárez Ana (2008), “Entre el silencio y la palabra: Escritura femenina en el Renacimiento”, *Melchor Cano y Luisa Sigea. Dos figuras del Renacimiento español*, Miguel Ángel Priego (coord.), Tarancón, Ayuntamiento de Tarancón-UNED: 83-128.
- Teano de Crotona (1996), “Cartas”, *Teano de Crotona*, Mercedes Gutiérrez, [et. al.], *Revista Enraonar: quaderns de filosofia*, 26, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona: 95-108.
- Tena, Pedro (2004), “La cosmética áurea a través de las mujeres literarias”, *Revista Electrónica Lemir*, 8 [Recurs en línia no paginat], 18/01/2010.
<<http://parnaseo.uv.es/lemir/Revista/Revista8/Tena2.pdf>>
- Vigil, Mariló (1986), *La vida de las mujeres en los siglos XVI y XVII*, Madrid, Siglo XXI Editores.
- Vives, Juan Luis (1995), *Instrucción de la mujer cristiana*, Madrid, Fundación Universitaria Española, Universidad Pontificia de Salamanca.

